

UDK 821.163.4.09-4

Stručni rad

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

pgstudio@t-com.me

BORISLAV JOVANOVIĆ – ZAMAK MIŠELA DE MONTENJA

(Borislav Jovanović – *Zamak Mišela de Montenja* (Estetsko biće književnog djela), Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017)

Borislav Jovanović (1941, Danilovgrad) veoma je raznovrstan i plodan stvaralac, čiji kreativni razvojni luk predstavljaju romani i zbirke poezije, književna kritika i publicistika, kao i knjige za decu. Tokom 1990-ih, kao kolumnista dnevnog lista *Pobjeda* i *Crnogorskog književnog lista*, afirmisao je plejadu mladih crnogorskih pisaca. Smatra se najznačajnijim tumačem savremenih tokova crnogorske literature, a njegova zbirka eseja *Crnogorski književni urbanitet* predstavlja najviše citirani kritički pogled na crnogorsku modernu književnost.

Od svih dosadašnjih pažljivo i odgovorno pisanih analitičkih djela, knjiga *Zamak Mišela de Montenja* (*Estetsko biće književnog djela*) – kako u predmetnom tako i strukturnom pogledu – najcjelovitije je Jovanovićevo ostvarenje.

Ključne riječi: *književno djelo, esej, interpretacija, kritičko promišljanje*

Um je onaj koji vidi, koji čuje, um je onaj koji izvlači koristi od svega, koji sve raspoređuje, koji dela, gospodari, vlada: sve ostale stvari su gluhe, slijepe i bez duše.

Mišel de Montenj

Knjigu ogleda posvećenih raznovrsnim književnim, estetskim i filozofskim fenomenima pod atipičnim naslovom *Zamak Mišela de Montenja* (*Estetsko biće književnog djela*), Borislav Jovanović započinje mišlju Čuanga Cea: „Kako je bijedno – znati samo ono što je poznato“ i Fridriha Ničea: „Postojanje i svijet samo su kao estetski fenomen zauvijek opravdani“, koje su mu poslužile kao moto njegove posljednje knjige. Od svih dosadašnjih pažljivo i

odgovorno pisanih analitičkih djela, ovo – kako u predmetnom tako i strukturnom pogledu – najcjelovitije ostvarenje, on je posvetio nedavno preminuloj supruzi Slobodanki, profesorici književnosti i jezika.

Borislav Jovanović (1941, Danilovgrad) je veoma raznovrstan i plodan stvaralac, čiji kreativni razvojni luk predstavljaju romani i zbirke poezije, književna kritika i publicistika, kao i knjige za decu. Tokom 1990-ih, kao kolumnista dnevnog lista *Pobjeda* i *Crnogorskog književnog lista*, afirmisao je plejadu mladih crnogorskih pisaca. Smatra se najznačajnijim tumačem savremenih tokova crnogorske literature, a njegova zbirka eseja *Crnogorski književni urbanitet* predstavlja najviše citirani kritički pogled na crnogorsku modernu književnost.

Jovanovićevi radovi iz crnogorske kulturne istorije su objedinjeni u knjigama *Libroskopija* (2002) i *Crnogorski književni urbanitet* (2005). Dobitnik je *Ratkovićeve nagrade*, najvećeg crnogorskog priznanja iz oblasti poezije za knjigu pjesama *Kenotaf* (2006). Objavio je zbirke poezije: *Starac i zvijezde*, *Staze*, *Amputacije*, *Okivanje Thanatosa* i *Vidimo se u poeziji*. Ostvarenja iz njegovog bogatog književnokritičkog opusa nose nazive: *Libroskopija: Prikazi iz savremene crnogorske književnosti i istoriografije* (2002), *Crnogorski književni urbanitet: Nacionalna literatura na prelazu Milenija* (2005), *Sv moderna Montenegrina – Od tradicionalizma do postmodernizma* (2005), *Nova crnogorska književnost* (zbornik) i *Biblion: Crnogorska poezija devedesetih* (2006). Objavio je izbor iz poezije Radovana Zogovića povodom stogodišnjice rođenja ovog pjesnika *Spornik* (2009). Autor je i nekoliko zbirki pjesama za djecu: *Rječnik djetinjstva*, *Kad vam kažem*, *Tata ti si fantastičan*, *Dva sunca*, *Priče sa sedmog sprata* i *Ja, trotinet i internet*.

Iz naslova Jovanovićevih romana: *Mala Moskva*, *Bijeli gavran*, *Platonov plač*, *Homerov arhipelag* i *Laureta*, može se naslutiti autorovo osnovno inspirativno vrelo i stvaralački podsticaj. Njihov tematsko-motivski spektar veoma je razuđen i kreće se od okrenutosti starini i promišljanja doba starostavnih, do traganja za nacionalnim identitetom.

U njegovoj posljednjoj knjizi ogleđa koncipiranoj iz 19 poglavlja prožetih različitim temama, od *Književno djelo kao estetozofska ravnoteža svijeta*, *Kratak pregled estetičke misli* i *Larpurlatizam – negacija ili afirmacija umjetnosti*, preko središnjih *Dijalektika (za)umnog i u njemu potčinjenog: Fluidna košuljica svijeta*, *Imaginacija – književna religija: Pisac je uvijek pisac sebe do završnih – Filozofija katarze: Estetoumlje-etikoumlje-estetozofija* i *Logos književnog helinizma: Svjetske dinastije ideja, duha i vrlina*, sublimirana je ideja znakovnosti književnoumjetničke riječi, kao i pojašnjenje njenih različitih shvatanja i interpretacija u okviru raznovrsnih vremena i kulturnih strujanja.

Knjizi je dodat i *Aneks* koji se sastoji od četiri poglavlja: *Pohvala alternativnom*, *Priroda i uloga poezije: Izazovnost vječito nedosegnutog jezika*,

Književni kanon i avangardnost: pohvala alternativnom i Još jednom o identitetu književnog djela – Povodom „Estetske izvedenice književnog djela“. U uvodnom segmentu nazvanom *Autorov preludij(um) za ovu knjigu*, Jovanović ističe da ova knjiga predstavlja njegov konačni „obračun“ sa lutanjima još od definicije same književnosti do različitih pedagoških i školskih „lekcijašenja“ koja su tokom godina sazrijevala u njemu, te koja je čitalačkim i teorijskim iskustvom prevazilazio i dopunjavao.

„Ova knjiga je“ – autor pojašnjava idejne i strukturne odrednice svojih pogleda – „samo inicijalno, autopoetički posvećena Mišelu de Montenju i njegovim trotomnim *Ogledima*... Montenjev pristup književnom djelu stoji na početku moderne evropske književne i teorijske misli. Ovaj autor je tumačenju književnih (i filozofskih) djela i svojim ukupnim nekonvencionalnim promišljanjem otvorio drugačije gledište; drugačiji smisao literarnog stvaralaštva, vidjevši u njemu prostor za novu čitalačku poziciju i dajući prednost estetičkom, etičkom i sveznajućem, univerzalnom smislu književnog djela. Ovaj Francuz je prvi koji je antičku ostavštinu doživio kao kolijevku evropske civilizacije – i iznad svega: kao oslonac svjetske estetike“.¹

Montenj je rođen 1533. na porodičnom imanju dvorca Montenj, u mjestu blizu Bordoa. Porodica mu je bila veoma bogata i obrazovala ga je u duhu humanizma. Karijeru je počeo kao pravnik; u kasnim tridesetim povukao se iz javnog života u jednu od kula svog dvorca, gdje je imao i biblioteku. Tu je cijelu deceniju radio na svojim esejima, izolovan od društvenog i porodičnog života. Kasnije je bio gradonačelnik Bordoa – iako rimokatolik, trudio se da ublaži sukobe između katolika i protestanata.

Umro je 1592. u dvorcu Montenj. Sahranjen je u blizini dvorca, a kasnije prenet u Bordo. Svojim glavnim djelom – *Esejima*, ovaj humanista i filozof morala, zasnovao je književnu formu eseja. Svoju prvu i drugu knjigu *Eseja* objavio je 1580, a treću osam godina kasnije.

Njegov način razmišljanja u esejima predstavlja diskusije zasnovane na njegovom ličnom viđenju; on diskutuje sa samim sobom, antičkim mudracima, filozofima i istoričarima, kritikujući sujeverje i demonstrirajući skepticizam prema predrasudama i autoritetima. Često je koristio anegdote i lična iskustva u esejima, što je u njegovom vremenu smatrano nepotrebnim isticanjem, a ne originalnošću. Kasnije, ovaj lični pečat, koji čini vještu kombinaciju naučnog znanja i ličnog pripovijedanja, tumačen je kao slika načina razmišljanja i dilema mislilaca iz doba renesanse.

¹ Borislav Jovanović: *Autorov preludij(um) za ovu knjigu*, predgovor knjizi istoimenog autora: *Zamak Mišela de Montenja (Estetsko biće književnog djela)*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 25.

Montenj je bio dijete vremena okrutnih religijskih ratova, pa je smatrao da su sva ljudska bića etički nesavršena. Po njemu, ljudska individua je jedino polazište odakle je moguća potraga za istinom. Njegovo nepristrasno viđenje svijeta i liberalna misao bili su temelj tradiciji francuskih moralista, utičući na brojne filozofe i pisce, kao što su Volter, Šekspir i Niče.

Njegovi *Ogledi* koje je počeo da piše u 39. godini života, sastoje se od razmišljanja nad pročitanim knjigama, posmatranja života drugih i samoposmatranja. Misao čovjeka kome je primat moć zdravog rasuđivanja često je prikazana na primjerima antičkog nasljeđa prožetog mudrošću raznih mislilaca, od Plutarha, Seneke, Ovidija i Verglija do Plauta, Herodota, Ksenofona i Cicerona. Za njega pozajmljivanje tuđih misli i rečenica nije plagijat ili imitacija jer – kao što pčele prerađuju med – tako i on prerađuje svoje uzore da bi prikazao vlastiti način razmišljanja. Montenj navodi tuđe pasuse da bi bolje osvijetlio svoju misao; citirajući ih – on asimiluje antičku kulturu i filozofiju.

Pišući o sebi, ovaj mislilac je pisao kako o čovjeku uopšte, tako i o raznovrsnim životnim i umjetničkim fenomenima. Za njega svaki čovjek u sebi nosi čitav oblik ljudske prirode. Samim svojim postupkom ali i oštrom kritikom on, kao i njegov stariji sunarodnik Fransoa Rable, kritikuje sholastičko srednjovjekovno obrazovanje. Znanje po njegovom sudu nikada ne treba da postane isključivo knjiško, tj. mrtvi kapital. Proces mišljenja je ono što nas dovodi do savršenstva vrline – učenosti i mudrosti, pa samo znanje ne znači ništa ako nas stvaralački ne podstiče.

Montenjeva slika karaktera suprotna je klasicističkoj – ona nije jedinstvena i logična, već je u njoj čovjek biće složeno, bez reda i dosljednosti. Baviti se duhom po njemu znači tragati za sopstvenim identitetom. Svojim *Ogledima* on priprema pojavu klasicizma, a osvjetljavanjem kompleksne ljudske psihe – najavljuje moderno doba.

„Baveći se sve intenzivnije upravo tom stranom književnosti – samim stvaralačkim činom i višeznačnošću književnog djela“, u predgovoru ovoj knjizi istakla je Jovanka Vukanović, „Borislav Jovanović se upušta u veoma složenu misiju njegovog odgonetanja, nastojeći da svojoj analitičkoj avanturi osigura i smisaonu težinu i stvaralačku opipljivost. U njegovom najnovijem rukopisu *Zamak Mišela de Montenja – Estetsko biće književnog djela*, u centru pažnje upravo je pitanje estetskog, kao fenomena u kojem se potvrđuje veoma složena, višeznačenjska, riječju – univerzalna struktura umjetničkog djela. Ako je, kako kaže autor, estetsko „spiritus movens književnog, umjetničkog djela“ i ako je u „njegovoj otmjenosti naš mikrokosmos“, i ako je „istorija svjetske književnosti, zapravo, povijest estetskog“, onda već na startu možemo prepoznati problemsku ravan, nje-

no izvorište, razvojnu putanju i ovaploćenje u stvaralačkoj, opšteduhovnoj sferi – što je i tema ove studije“.²

U nastavku predgovora Vukanovićeve pojašnjava da sam pojam estetskog nije moguće definisati nijednom teorijskom odrednicom, niti nekom dosegljivom kopčom koja bi, bar za tren, „fiksirala“ njegovu suštinu. Polazeći od Hartmanovog stava o nepostojanju univerzalnih mjerila u sferi umjetnosti i ljepote, Jovanović zaključuje da je estetsko po svojoj prirodi izvankanonsko. Ako nas književno djelo svojom semantičkom slojevitošću motiviše da budemo više od onoga što jesmo – onda je po shvatanju autora ispunilo svoju misiju.

„Svijet nije transparentan već ontologičan, hermetičan, lavirintan“, navođe je Jovanović u tekstu pisanom povodom promocije *Estetske izvedenice crnogorske književnosti*, održane sredinom septembra 2016. godine u Narodnoj biblioteci „Radosav Ljumović“ u Podgorici, koji je upotrijebio kao jedno od završnih poglavlja svoje knjige. „Sva velika djela svjetske literature su dominantno estetskog promisla i zato su nadživjela vjekove i milenijume... Izvjesno je da upravo ta tzv. čista književnost sa svojim semantičkim, metafizičkim, etičkim, umnim odsjajima jedino ima šansu da bude književnost. Njegovša *Luča mikrokozma* s evropskom i svjetskom harizmom je obrazac čiste književnosti jer je angažovana na promišljanju ljudske sudbine u svim njenim sadejstvima: filozofskim, eshatološkim, etičkim, biblijskim, kosmogonijskim, teološkim, gnostičkim i agnostičkim“.³

U pogovoru knjizi *Zamak Mišela de Montinja* nazvanom *Duhovna avantura stvaranja i govorenja*, Esad Bajtal navodi da se iz samog podnaslova knjige može sagledati da je autorova ambicija da na esejistički način problematizuje estetske dimenzije književnog djela, sa posebnim akcentom na njegovoj simboličkoj interpretaciji i značenju. Dvorci po pravilu stoje na uzvišenju, skrajnuti od prohodnih puteva, pa je po njegovom shvatanju „zamak vazda misterijom ogrnuta tajna i predmet interesa brojnih znatiželjnika. Jedan od takvih znatiželjnika, u spisateljskom smislu, je i Borislav Jovanović, koji pažnju svog interesovanja usmjerava ka Montenjovom duhovnom dvorcu, zamku koji njeguje „transcendenciju duhovnog“, odnosno estetskog u njegovoj metafizičkoj neodgonetljivosti, nad kojom vitlaju silovite hermeneutičke bure“.⁴

² Jovanka Vukanović: *Magična ljepota beskrajne znakovitosti*, predgovor knjizi oglada Borislava Jovanovića: *Zamak Mišela de Montinja (Estetsko biće književnog djela)*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 10.

³ Borislav Jovanović: *Zamak Mišela de Montinja (Estetsko biće književnog djela)*, poglavlje: *O još jednom identitetu literature*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 298.

⁴ Esad Bajtal: *Duhovna avantura stvaranja i govorenja*, pogovor knjizi Borislava Jovanovića: *Zamak Mišela de Montinja (Estetsko biće književnog djela)*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 302.

Posljednjim prilogom u knjizi, nazvanim *Iskušavanje bibliotečke stvarnosti*, Aleksandar Bečanović naglašava da „uvijek postoji nešto naročito svečano kada se autor nakon dugog kritičarskog i teorijskog rada, odlučuje da svojim opservacijama, razmišljanjima i istraživanjima prida odlučni autopoeitički karakter. Kolekcija eseja Borislava Jovanovića *Zamak Mišela de Montenja: Estetsko biće književnog djela* upravo je takva knjiga: ogled sublimacije, još jedan osvrt na realnost koja ima sudbinski karakter, još jedno iskušavanje „bibliotečke stvarnosti“. S obzirom na erudiciju i njegov prepoznatljivi čitački habitus, Jovanović zna da kvalitetne interpretacije i književne introspekcije nema – ukoliko se ne uspostavi supstitucionalni dijalog sa drugim čitaocima i piscima, ako se ne uspostavi šira intertekstovna mreža, koja je podjednako važna kao karta referenci i citata, ali i unutrašnja mapa kontemplacije i poetičkog sažimanja“.⁵

Montenj podvrgava oštroj kritici vaspitni sistem svog vremena zato što nije na pravi način razvijao inteligenciju, forsirajući dogmatsko učenje i reproduktivni sistem pamćenja. Ovaj sistem podsjeća na onaj koji stvara Rable – u najvećoj mjeri razlika je u enciklopedičnosti znanja po Rableu, dok Montenj kao najvažnije ističe vaspitanje i rasuđivanje, izlažući svoju viziju obrazovanja, harmonično i paralelno razvijanje cjelokupne ličnosti: duha, tijela i morala. Najvažniji izvor njegove misli je samoposmatranje – on posmatra sebe u svim prilikama, neprestano opisuje svoja raspoloženja, čudi i ukuse. Montenj ne slika svoje biće u statičkom stanju, već u stalnom kretanju iz minute u minutu, što stavlja akcenat na složenost i protivrječnost ljudske prirode.

Sličan postupak upotrebljava i Jovanović, osvjetljavajući kako književno djelo, tako i mnoštvo aspekata potencijalnih analiza i pogleda na njegovu misaonost i filozofičnost. Poetsko i jezičko uzajamno se „pronalaze“ i nadograđuju u njegovom ostvarenju, dok je funkcija estetskog raznovrsno teorijski promišljana. On svog najvažnijeg sagovornika pronalazi u Montenju, tvorcu savremenog eseja, nadovezujući se na njegovu moderno osmišljenu misao, posmatrajući umjetnost riječi kao organizovan sistem u čiju znakovnost moramo uložiti napor da proniknemo.

„Onaj ko nije doživio estetsko, nije doživio ni etičko. On je u stalnom bjekstvu od sebe. A estetsko i etičko osjećanje svijeta nijesu samo emocionalno obojeni doživljaji, već su to kategorije filozofije katarze. Filozofije otpora, fundamenti osmišljavanja ili traženja osmišljavanja svega postojećeg... Bez uočavanja ljepote i činjenja dobrote – žrtvovanja i za jedno i za drugo – nema

⁵ Aleksandar Bečanović: *Iskušavanje bibliotečke stvarnosti*, pogovor knjizi Borislava Jovanovića: *Zamak Mišela de Montenja (Estetsko biće književnog djela)*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 309.

ni obuhvatnije kontrole nad smislom postojanja“,⁶ na jednom mjestu u svojoj knjizi reći će pisac. Ova misao korespondentna je de Montenjovoj iz poglavlja *Iskustvo* u njegovim *Ogledima*: „Čovjek koji može pravilno i pošteno da živi u svom biću, apsolutno je, gotovo božanski savršen“.⁷

Za koncipiranje svoje knjige eseja i ogleda Jovanović je koristio relevantnu i obimnu literaturu koju je izložio na završnim stranicama, počev od Aristotela: *O pesničkoj umetnosti* i Diogena Laertija: *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, preko Jana Parandovskog: *Alhemija reči* i Rolana Barta: *Smrt autora*, do Romana Ingardena: *O saznavanju književnog djela*, Viktora Vinogradova: *Stilistika i poetika* i drugih značajnih teorijskoestetičkih ostvarenja.

Zamak Mišela de Montenja: Estetsko biće književnog djela Borislava Jovanovića za naše umjetničke prostore označava moderan hermeneutički pogled, logičan nastavak uzlazne putanje autorovog kritičkog i teorijskog književnog promišljanja.

Sofija KALEZIĆ

BORISLAV JOVANOVIĆ – ZAMAK MIŠELA DE MONTENJA

(Borislav Jovanović – *Zamak Mišela de Montenja* (aesthetic aspects of the literary work), Ratković's poetry evenings, Bijelo Polje 2017)

Borislav Jovanović (1941, Danilovgrad) is an author characterised by diversity, whose creation consists in novels and poetry collections, literary criticism, as well as books for children. In the 1990s, working as a columnist in *Pobjeda* daily and *Crnogorski književni list*, he promoted a number of younger Montenegrin authors. He is considered the most important interpreter of modern Montenegrin literature flows, and his collection of essays *Crnogorski književni urbanitet* presents the most cited critical overview of the Montenegrin modern literature. However, in terms of the subject matter and structure, the most comprehensive Jovanović's work so far is *Zamak Mišela de Montenja* (Estetsko biće književnog djela) (*Michele de Montaigne's Castle, aesthetic aspects of the literary work*).

Key words: literary work, essay, interpretation, critical review

⁶ Borislav Jovanović: *Zamak Mišela de Montenja* (Estetsko biće književnog djela), poglavlje: *Filozofija katarze – estetoumlje-etikoumlje-estetozofija*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 254.

⁷ Cit. po knjizi B. Jovanovića: *Zamak Mišela de Montenja* (Estetsko biće književnog djela), poglavlje: *Kratak pregled estetske misli*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2017, str. 75.